

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ”

K A F E D R A S I

«Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

**Mövzu № 11
«Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət»**

Vaxt – 2 saat
mühazirə – 2 saat

Tərtib etdi:

«DİO-nun ƏAF» kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin

Mühazirə “DİO-nun ƏAF” kafedrasının iclasında müzakirə edilib və bəyənilib. Protokol № _____ “___” _____ 2018-ci il

BAKİ – 2018

Mövzu № 11

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət»

Mühazirənin planı:

GİRİŞ

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin mahiyyəti və onu həyata keçirən subyektlər.
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarəti
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti

NƏTİCƏ

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu. 28 oktyabr 1999-cu il. mad. 19-21.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000. mad. 445-448.
3. Azərbaycan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanunu. 07 dekabr 1999-cu il. mad. 18.
4. Azərbaycan Respublikası DİN-in 1 nömrəli 2009-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş «DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması haqqında» Təlimat.
5. E.Mahmudov, Ə.Şəfiyev, M.Məhərrəmov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa şərhlər». Bakı, 2007. səh. 168-196.
6. Ş.Hüseynov, B.Əliyev, E.İsmayılov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun sxemlərdə və əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 78-84.
7. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququ».Müh. toplusu. dərs vəsaiti. Bakı, 2018.
8. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. 100 suala 100 cavab». Dərs vəsaiti. Bakı, 2014. səh. 132-137.
9. X.Bayramzadə. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət». Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
10. Ş.Hüseynov və başqaları. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». I kitab. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 276-301.
11. Ş.Hüseynov, R.Nəsirov, E.Muradov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 195-223.
12. А.Ю.Шумилов. «Основы уголовно-розыскного права». Учебное пособие. Москва, 2000.

GİRİŞ

MDB məkanında 90-cı illərdən başlayaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, qanunların qəbul edilməsi ilə nizamlanmış, bu fəaliyyətin müxtəlif istiqamətləri, prinsipləri, metodları öyrənilməyə başlanmışdır. Cinayətlərin qarşısının alınması, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün konfidensial, qeyri-leqal vasitələrdən istifadə edilməsi ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti o dövrdə tədqiq edilməmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çoxsahəli və mürəkkəb bir fəaliyyət olduğundan, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyindən vahid normativ aktla əhatə edilməsi uzun müddət mümkün olmamışdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış materialların nəzəri təhlilinə, mövcud nəzəri işlərin işıq üzü görməsinə, bir çox problemlə məsələlərin müzakirəyə çıxarılmasına və təbii ki, öz düzgün həllini tapmasına şərait yaradacaqdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkil edilməsinə idarə nəzarətinin, həmçinin bu tədbirlər həyata keçirilən zaman insan və vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsinə prokuror və məhkəmə nəzarətinin müasir tələblərə uyğun elmi səviyyəyə qaldırılması, onun cinayətkarlığa qarşı mübarizə kimi bir sahəsinin hüquqi, elmi-metodiki əsaslarının tədqiq edilməsi zəruri sayılır.

Sual 1.
Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin mahiyyəti və onu həyata keçirən subyektlər.

Ümummilli liderimiz, ulu öndər Heydər Əliyevin Respublikamıza rəhbərliyi dövründən başlayaraq müstəqil, demokratik, sivil dövlət quruculuğu istiqamətində köklü islahatlar həyata keçirilmişdir. Həmin islahatlar zamanı əsas diqqət yetirilən məsələlərdən biri də fəaliyyət sahələrini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın yaradılması və həmin sahələrdə qanunçuluğun təmin olunması olmuşdur. Bu məsələ əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində də aktuallığı ilə əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmin dövrdən başlayaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, müxtəlif istiqamətləri, prinsipləri, metodları və eyni zamanda hüquqi nizamlanma səviyyəsi öyrənilməyə başlanmışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli və mürəkkəb bir fəaliyyət olduğundan, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyindən vahid normativ aktla əhatə edilməsi uzun müddət mümkün olmamışdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış materialların nəzəri təhlilinə, mövcud nəzəri materialların işıq üzü görməsinə, bir çox problemlə məsələlərin müzakirəyə çıxarılmasına və təbii ki, öz düzgün həllini tapmasına şərait yaratmışdır.

Bu baxımdan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkil edilməsinə idarə nəzarətinin, həmçinin bu tədbirlər həyata keçirilən zaman insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə prokuror və məhkəmə nəzarətinin müasir tələblərə uyğun elmi səviyyəyə qaldırılması, onun hüquqi, elmi-metodiki əsaslarının tədqiq edilməsi zəruri hesab olunur.

Təqdim olunan mühazirənin məqsədi təhsil alanlara yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə əlaqədar bilikliklər öyrətmək və peşə vərdişləri aşılamaqdan ibarətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin bir növü olmaqla, insanların, cəmiyyətin və dövlətin cinayətkar qəsdlərdən mühafizəsinə, həmçinin əməliyyat-axtarış orqanlarının üzərinə qoyulmuş müəyyən vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin digər növlərini əvəz edə bilməz, lakin onlar arasında zəruri sıx əlaqələr mövcuddur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çox vaxt qeyri-aşkar metodlar, qüvvə və vasitələrin tətbiqi ilə həyata keçirildiyi üçün o, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə səciyyələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insanların, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyət kəsb edən mənafeələrinin cinayətkar qəsdlərdən qorunması məqsədilə həyata keçirilir. Bununla əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik dövlət və vətəndaş arasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərindən biri qanunçuluq prinsipidir. Qanunçuluq prinsipi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən hüquq normalarının tələblərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsini ifadə edir. Qeyd olunan prinsipin tələblərinin təmin olunması məqsədi ilə qanunvericilikdə müəyyən mexanizmlər nəzərdə tutulmuşdur. Həmin mexanizmlərdən biri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsidir.

Nəzarətin mahiyyəti idarəetmə subyektinin idarə olunan obyektin onun göstərişlərini necə yerinə yetirməsini yoxlamaqdan və uçotunu aparmaqdan ibarətdir. Bu funksiyanın əsas məqsədi idarəetmə subyektini onun fəaliyyəti üçün müəyyən olunmuş idarə proqramlarından yayınma hallarından təcrid etmək, həmçinin normadan kənar çıxma hallarına rast gəlməkdə, bütün sosial tənzimləyicilərdən istifadə edərək idarəetmə sistemlərini sabit vəziyyətə gətirməkdir.

Sosial idarəetmə və nəzarət – bir-biri ilə sıx bağlı olan hallardır. Hər ikisi müstəqil təsisat olsa da, onlar qarşılıqlı münasibətlərində sabit sistem yaradırlar. Sosial idarəetmə prosesində (burada: əməliyyat-axtarış fəaliyyəti) nəzarət idarəedici dövrlər arasında əlaqələndirici element kimi çıxış edir. İdarəetmə prosesi aşağıdakı funksional-məntiqi funksiyalardan ibarətdir: idarəedici qərarlar; icranın yoxlanılması və ona nəzarət; nəticələrin qiymətləndirilməsi. Beləliklə, nəzarət idarəetmənin zəruri müstəqil mərhələsidir.

Hüquq ədəbiyyatında nəzarət və yoxlama terminləri arasında fərq müəyyən mübahisə predmetinə çevrilmişdir. Petruşin I.L., Tokareva M.E., Yakupoviç I.A., Solovev, A.B., Kolokolov I. və digər müəlliflər müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. B.I. Dallın lüğətində qeyd edilir ki, yoxlama anlayışı nəyinsə yoxlanması, nəzarət isə «göz qoymaq» sözünün sinonimi kimi başa düşülür. Bu terminlərin etimoloji şərhinə əsasən prokuror nəzarəti qanunların düzgün icra edilməsinə onların riayət olunmasının dəqiqliyinə «göz qoymaq» yeni nəzarət etmək, məhkəmə nəzarəti isə mübahisəli məsələlərin əsaslı yoxlanılması deməkdir. Yeni məhkəməyə daxil olmuş hər hansı bir ərizə, vəsadət, təqdimat müzakirə obyektinə çevrilir.

Nəzarət və yoxlama arasında fərqi müəyyən etmək olduqca mürəkkəb bir məsələdir. Çünki yoxlama orqanlarının fəaliyyətində nəzarət elementləri, nəzarət orqanlarının fəaliyyətində isə yoxlama elementləri mövcuddur. Doğrudur nəzarəti yalnız dövlət orqanları həyata keçirir, yoxlamayı isə ictimai təşkilatlar və birliklər də apara bilərlər.

İcra nəzarət və yoxlama konkret icraedici qərarların öyrənilməsindən başlayır, fəaliyyət proqramının tərtibi prosesini müşayiət edir, qərarın faktiki icra olunması mərhələsində dolğun və tam şəkildə ifadə olunur. İdarəetmənin ilkin prosesini başa vuran nəzarət fəaliyyəti yeni idarəetmə mərhələsi üçün daha əlverişli perspektivlər yaradır.

Nəzarət zamanı aşağıdakılar aşkar olunur:

- idarə qərarının özünün keyfiyyəti;
- onun icrası üçün qəbul edilən təşkilati tədbirlərin səmərəliliyi;
- obyektin təşkilinin idarə qərarında əksini tapmış göstərişlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi məqsədlərinə uyğunluğu;
- həmçinin qərarı icra edən kadrların seçilməsi, yerləşdirilməsi və tərbiyələndirilməsi.

Nəzarət fəaliyyəti hüquqi forma kimi hüquqi reallaşdırma mexanizminin idarə blokunun tərkib hissəsidir. O, hüquqi reallaşdırma proseslərinə onların dəqiqliyini, qanuniliyin tələblərinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə daxil olur və hüququn tətbiq edilmə proseslərinin idarə edilməsinin əsas təşkilati-hüquqi üsuludur. Nəzarət fəaliyyəti ideal, konstruktiv qərarların icra prosesini istiqamətləndirən özünəməxsus maneə rolunu oynayır. Nəzarətin aktiv təşkilədiçi rolu da məhz bununla müəyyənləşir.

Təqdim olunan fəaliyyət ictimai həyatın dinamik prosesləri ilə yanaşı addımlayır, onları müşayiət edir, nəzarətdə olan obyektlərə mümkün olan model çərçivəsində müstəqil, təşəbbüskar hərəkətlər etməyə yardımçı olur və onları təmin edir. Bu baxımdan nəzarətin mahiyyəti bu və ya digər orqanların və şəxslərin fəaliyyətinin (bizim təqdim etdiyimiz halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri) onların qarşısında duran tapşırıqlara, idarə subyektlərinin idarə olunan obyektlərə təsirinin nəticələrinə uyğunluğu, qoyulan məqsədlər və onlara nail olma üsullarından, məqsəd və yayınma hallarını, həmçinin onların səbəblərini aşkar etməkdən ibarətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində nəzarətin mahiyyətindən danışarkən qeyd edilməlidir ki, nəzarətin məqsədi keçirilmiş hər hansı bir əməliyyat-axtarış tədbiri zamanı insan hüquq və azadlıqlarına təsir edəcək hüquq pozuntularının qarşısını almaqdan, qanun pozuntusu törətmiş vəzifəli şəxslərin hərəkət və hərəkətsizliyinə hüquqi qiymət verilməyindən, qəbul edilmiş qərarların qanuniliyi və əsaslığını yoxlamaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yoxlayan və nəzarəti həyata keçirən subyektlərin siyahısı göstərilməsə də, qanunun müxtəlif maddələrində bu haqda fikirlər öz əksini tapmışdır. Belə subyektlər qismində qanunvericiliklə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, təmin edilməsinə və ya həyata keçirilməsinə nəzarət funksiyasının verildiyi dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri eynilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış orqanlarının Azərbaycan Respublikasının qanunlarının icra etməsinə nəzarət funksiyasının həvalə olunduğu məhkəmələr, Azərbaycan Respublikası Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən subyektlər bir neçə meyardan asılı olaraq təsnifləşdirilir.

Birincisi, onların funksiyalarına görə iki qrupa ayrılırlar:

- 1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində yoxlamaları həyata keçirən subyektlər (Məsələn,əməliyyat-axtarış fəaliyyətində maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsini yoxlayan müvafiq orqanlar).
- 2.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirən orqanlar (Qanunvericiliyə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti baş prokuror və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirir).

İkincisi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yoxlayan və nəzarəti həyata keçirən bütün subyektlər hüquqi və fiziki şəxslərə ayrılırlar.Hüquqi şəxslər qismində müvafiq dövlət orqanları, fiziki şəxslər qismində isə həmin dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri çıxış edir.

Üçüncüsü, subyektlərin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi sahəsinə görə xarici (idarədən kənar) və daxili (idarə nəzarəti) nəzarəti həyata keçirən subyektlərə ayrılır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna əsasən idarə nəzarətini əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri həyata keçirir. Bununla bağlı məsələlər mövzunun üçüncü sualında təhlil olunacaq.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə xarici (idarədən kənar) nəzarət dedikdə, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin həyata keçirdikləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə səlahiyyətli dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən edilən nəzarət başa düşülür. Həmin nəzarət «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda və onun icrası məqsədilə qəbul olunmuş qanunqüvvəli aktlarda müəyyən olunmuş vəzifələrə, prinsiplərə və qaydalara uyğunluğunun müşahidəsi və yoxlanması sistemində ifadə

olunur. Belə nəzarətin son məqsədi ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müəyyən olunmuş normativlərdən kənara çıxmaya yol verilməsin, zərurət yarandıqda isə müvafiq orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində düzəlişlər aparılsın, onların səmərəli işində maneələr aradan qaldırılsın.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun mahiyyətinə görə, Konstitusiya və müvafiq qanunlarla müəyyən olunan səlahiyyətlər daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarədənəkar nəzarəti həyata keçirən subyektlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti;
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi;
- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti;

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin maliyyə nəzarətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nümayəndələri;

- vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə qərar verən məhəmə (hakim);
- səlahiyyətli prokurorlar.

Qanunvericiliyə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan biri də polisdir. Polisin fəaliyyətini tənzimləyən «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsinə əsasən polisin fəaliyyətinə idarədənəkar nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hansı subyekt tərəfindən və hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

«Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 sayılı Fərmanı ilə müvafiq bölgü aparılmışdır. Burada nəzərdə tutulan səlahiyyət bölgüsünün hüquqi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyətləri daxilində onların tələbatına və müəyyən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti Konstitusiya və qanunlarla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirir. Konstitusiyaya görə, Prezident bu sahədə geniş səlahiyyətlərə malikdir. Ali vəzifəli şəxsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin funksiyasına «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrasının aid olduğu nazirlik və idarələrin fəaliyyətinə strateji nəzarətin həyata keçirilməsi daxildir. Bu nəzarətin gedişində aşağıdakılar qiymətləndirilir:

- qanunun bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində aidiyyət nazirlik və idarələr tərəfindən tam və səmərəli icrası;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinin ölkədə mövcud olan real əməliyyat şəraitində cinayətkarlığa qarşı mübarizə vəzifələrinə uyğunluğu;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunqüvvəli aktlar bazasının vəziyyəti, onun qanunlara uyğunluğu;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin ümumi peşəkarlıq səviyyəsi;
- dövlət orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri üçün müəyyən olunmuş hüquqi və sosial müdafiə təminatlarını yerinə yetirməsi.

Prezident həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı qəbul etdiyi hüquqi aktların və verdiyi tapşırıqların icrasına nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən subyektlərdən biri qismində çıxış edir. Qanunverici orqan tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət onun həyata keçirilməsində qanunçuluğa riayət olunmasının təmin edilməsi mexanizminin elementlərindən biridir. Lakin Konstitusiyanın göstərişləri nəzərə alınmaqla, parlament nəzarəti yalnız aşağıdakı hallarda realdır:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanun layihələrini qəbul etmək (rədd etmək) hüququna malik olduğu qanunyaratma işinin gedişində;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə ayrılmış maliyyə vəsaiti xərcləndikdə.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrasına ümumi nəzarəti həyata keçirir. O, konkret əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin əsaslarına və qaydasına şamil olunmur, həm bütövlükdə ölkədə, həm də müvafiq nazirlik və idarələr tərəfindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrası sahəsində yaranan ümumi vəziyyətin qiymətləndirilməsi məqsədi güdür.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hadisələr və vəzifəli şəxslər haqqında müəyyən məlumatların yoxlanması üçün xüsusi komissiyalar yaratmaq hüququna malikdir, lakin bu komissiyaların fəaliyyəti əməliyyat yoxlanmasının və tədqiqinin keçirilməsinin, məxfi əməkdaşlarla işin qanuniliyinin yoxlanmasını əhatə edə bilməz.

İdarədənəzarət nəzarətin üçüncü subyektini qismində Nazirlər Kabineti çıxış edir. Nazirlər Kabineti nazirlik və idarələrin cinayətkarlığa qarşı uğurlu mübarizə vəzifələrinin həlli üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsi üzrə verilmiş səlahiyyətlərindən tam və səmərəli surətdə istifadə etməsini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Bu funksiyalar Nazirlər Kabinetinin sərəncamında olan müvafiq informasiyanın təhlili, iclaslarda icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinin məruzə və hesabatlarının dinlənilməsi prosesində realizə olunur.

Nazirlər Kabinetinin nəzarət fəaliyyətinin istiqamətlərindən birini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid idarə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunvericiliyə uyğunluğunun yoxlanması təşkil edir. Bu nəzarət mexanizmi icra hakimiyyəti orqanlarının vətəndaşların hüquqlarına, azadlıqlarına və qanuni mənafələrinə toxunan, yaxud idarələrarası xarakterə malik normativ aktlarının dövlət qeydiyyatından ibarətdir. İdarə normativ aktlarının dövlət qeydiyyatının mahiyyəti bundan ibarətdir ki, akt nazirlik və idarə rəhbəri tərəfindən imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə təqdim olunur. Bundan sonra onun Konstitusiyaya, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır və həmin akta müvafiq qeydiyyat nömrəsi verilir. Qüvvədə olan qanunvericiliklə ziddiyyətlər aşkar olunduqda normativ akt yenidən işlənməyə qaytarılır.

Nazirlər Kabinetinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nazirlik və xidmətlərin qanuna zidd olan və onların səlahiyyətlərindən kənara çıxan digər normativ-hüquqi aktlarını ləğv etmək hüququ vardır.

Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə ayrılan maliyyə vəsaitinin əsaslı surətdə xərclənməsinin yoxlanması daxildir. Belə yoxlamalar Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bu məqsədlə xüsusi ayrılan

əməkdaşlar vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 18-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maddi-texniki və maliyyə təminatı Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabından maliyyələşdirilir. Bu vəsaitlərin xərclənməsi qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti məyyən edir.

Qanunun 10-cu maddəsinin 10-cu hissəsində göstərilir ki, gizli informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərini Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti məyyən edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində maliyyə nəzarətinin subyektləri qismində aşağıdakılar çıxış edir:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanının rəhbəri;
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin maliyyə nəzarətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nümayəndələri.

Əməliyyat-axtarış orqanının rəhbərləri maliyyə nəzarətini «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla və digər qanunvericilik aktları ilə onlara verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli «Dövlət sirri haqqında» Qanununun 5.4-cü maddəsində göstərilir ki, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir. Həmin qanunun 29.3-cü maddəsində göstərilir ki, dövlət sirrinin mühafizəsi tədbirlərinin görülməsi üçün ayrılan vəsaitin xərclənməsinə nəzarəti dövlət hakimiyyəti orqanlarının müəssisə, idarə və təşkilatların rəhbərləri, habelə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin xüsusi səlahiyyət verilmiş vəzifəli şəxsləri həyata keçirirlər. Belə olan halda müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həmin şəxslərin dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyi rəsmiləşdirilməlidir. Onlar bundan sonra əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə dair müvafiq sənədləri yoxlamağa tam səlahiyyətli olurlar.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarəti

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 19-1 maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Qanuna əsasən vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olan hər bir əməliyyat-axtarış tədbiri yalnız hakim qərarı ilə keçirilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 442.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarəti istintaq hərəkətlərinin məcburi aparıldığı, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edildiyi və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirildiyi yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə nəzarətinin predmetinə aşağıdakılar daxildir:

1. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatət və təqdimatlara baxılması;

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin III hissəsinə və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual

Məcəlləsinin 445-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin qərarı əsasında aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir:

- telefon danışıqlarına qulaqasma;
- poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
- texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən məlumatın çıxarılması;
- binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
- texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi;
- insanların güdülməsi.

2. Təxirə salınmaz hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məhkəmənin qərarı olmadan həyata keçirilməsinin qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması;

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar qərar və hərəkətlərindən fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə baxılması;

4. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə birinci instansiya məhkəməsinin qərarlarından fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən baxılması;

5. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror arasındakı mübahisələrin həll edilməsi;

6. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin və birinci instansiya məhkəmələrinin qərarlarının qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəllənin 446.1.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı məhkəmədə baxmaq üçün əsasdır.

Qanunverici əməliyyat-axtarış orqanı rəhbərinin vəsatətinin əsaslandırılması üçün bir sıra tələblər irəli sürür. Vəsatətdə aşağıdakılar göstərilməlidir:

- vəsatətin tərtib edildiyi tarix, vaxt, yer;
- vəsatəti tərtib edən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi.
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar törədilən, qarşısı alınan və ya xəbərdar edilən cinayət haqqında məlumatlar;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində kimin hansı hüquq və ya azadlıqlarının məhdudlaşdırıla biləcəyi;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində hansı nəticənin əldə edilməli olduğu və nə üçün həmin nəticənin digər üsul və vasitələrlə əldə edilməsinin mümkün olmaması;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin hansı müddətdə, harada və hansı üsullarla nəzərdə tutulduğu;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində hansı nəticələrin əldə edilməsinin güman edildiyi və həmin nəticənin hansı üsulla rəsmiləşdiriləcəyi;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin kimə həvalə edilməli olduğu;
- məsələyə dair qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar.

Əməliyyat-axtarış orqanının vəsatətində qeyd olunan müddəalar əsaslandırılmaqla prokurora təqdim edilir. Prokuror öz növbəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün məhkəmənin qərarının alınması haqqında əsaslandırılmış vəsatəti aldıqdan sonra müvafiq qərarın qəbul edilməsi barədə təqdimatı məhkəməyə verməli və ya vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina haqqında əsaslandırılmış qərar çıxarmalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 447.1, 447.2-ci maddələrində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbaşına qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Həmin müraciətlərə məhkəməyə daxil olunduqdan sonra 24 saat müddətində baxılır. Həmin iclasda yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli şəxsi və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror iştirak edirlər. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 447.7-ci maddələrinə əsasən məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- hakim məhkəmə iclasını açır, hansı müraciətə baxılmasını elan edir, məhkəmə iclası iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;
- vəsatət vermiş şəxs vəsatəti şifahi əsaslandırır, hakimin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir;
- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yekun sözündə məhkəmədən vəsatətin təmin və ya rədd edilməsini təklif edir. Bu zaman prokuror özünün məhkəməyə göndərdiyi təqdimatdan imtina etmək hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələsinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim verilmiş vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu həmin iclasda iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə icazə verir və ya onun keçirilməsindən imtina edir, bu barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir. Həmin qərarla aşağıdakılar göstərilməlidir:

- qərarın tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;
- hakimin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- vəsatət vermiş şəxsin və prokurorun soyadları, adları, atalarının adları və vəzifələri;
- qərarın mahiyyəti (müvafiq əməliyyat-axtarış orqanı hansı konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinə icazə verməyi xahiş edir; hansı materiallar təqdim olunub; onların əsasında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu nəticəsinə gəlmək olarmı və s.);
- qərarın qüvvədə olma müddəti;
- qərarın icra edilməsi həvalə edilən vəzifəli şəxs və ya orqan.

Vəsətətin rədd edilməsi barədə məhkəmə qərarına yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə imtinanın motivləri, habelə qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar göstərilməli olan digər mühüm hallar daxil edilir.

Göstərilən qərarın surəti üç gündən gec olmayaraq vəsatəti vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir (mad. 448.6). Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə hakim tərəfindən qərar çıxarılsa, məhkəməyə təkrar müraciətə bu tədbirin aparılmasının zəruriliyini təsdiq edən yeni hallar aşkar edildikdə yol verilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinə görə hakimin çıxardığı qərarın qüvvədə olma müddəti sutka ilə onun qəbul edildiyi gündən etibarən hesablanır və qərarın özündə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, 6 aydan artıq ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən aşağıdakı hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri hakimin qərarı olmadan hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirə bilər:

1. Şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün.
2. Cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisindən və ya həbsdə qaçmış və gizlənən şəxslərini yaxalanması üçün.
3. Yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün.

Bu hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarından şikayət verilə bilər. Həmin müraciətlərə məhkəmə nəzarəti qaydasında apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən baxılır. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi bu zaman birinci instansiya məhkəməsinin qərarının qanuniliyini və əsaslılığını yoxlayır.

Birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı qərarlara apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən aşağıdakı hallarda baxıla bilər:

1. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılan şəxsin şikayəti üzrə
2. İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən prokurorun protesti üzrə.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarından şikayət və ya protest verilməsi və onun qanuniliyinin, əsaslılığının yoxlanılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 452 və 453-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Protest və ya şikayət birinci instansiya məhkəməsinin qərarı elan olunduqdan sonra 3 gün müddətində bilavasitə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə və ya qərarı qəbul etmiş məhkəmənin vasitəsilə verilə bilər.

Şikayəti və ya protesti almış birinci instansiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- Şikayət və protesti qeydə almaq;
- Şikayəti və protesti məhkəmədə olan materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərmək;
- Şikayətin və protestin daxil olması barədə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və şikayətçiyə və ya onun qanuni nümayəndələrinə məlumat vermək.

Şikayət və ya protesti almış apellyasiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- Birinci instansiya məhkəməsindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məsələnin baxılmasına aid olan materialları tələb etmək;
- İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin təsdiq edən materialları tələb etmək.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarından şikayət və ya protestin alındığı gündən sonra 3 gün müddətində apellyasiya instansiyası məhkəməsi barəsində şikayət verilmiş qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasını keçirməlidir. Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məsələyə apellyasiya instansiyası məhkəməsində qapalı məhkəmə iclasında 3 hakimdən ibarət tərkibdə baxılır. Məhkəmə iclasında şikayət vermiş şəxs, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror iştirak etmək hüququna malikdirlər. Protest və ya şikayətin baxılmasının müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış şəxslərin gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- Məhkəmə iclasına sədrlik edən məhkəmə iclasını açır, hansı qərardan verilmiş hansı şikayətə və ya protestə baxıldığını elan edir, məhkəmə iclasının iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır və onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;
- Şikayəti və protesti vermiş şəxs öz müraciətini şifahi əsaslandırır, hakimlərin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir.
- Məhkəmə iclasında qanuni mənafeyinə toxunulan şəxslər, habelə onların müdafiəçiləri və nümayəndələri iştirak etdiyi halda onlara izahat vermək və öz etirazlarını bildirmək üçün imkan yaradılır;
- Hakimlər məhkəmə iclasının iştirakçalarına dəqiqləşdirmək üçün zəruri olan suallar verir və yerində məsləhətlər aparıb qərar qəbul edirlər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarının qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının yekununda apellyasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

- Birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlaması barədə;
- Birinci instansiya məhkəməsinin qərarını ləğv edilməsi barədə.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının surəti həmin qərar qəbul edildikdən sonra 3 gün müddətində şikayət vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən qanuniliyi və əsaslılığı yoxlanılmış qərardan şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 20-ci maddəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun

tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru həyata keçirir.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarəti aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına dair əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin yazılı vəsatətlərinə baxmaq;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması;

- cinayət təqibi orqanlarının və ya məhkəmənin icraatında olan işlər üzrə onların tapşırıq və qərarlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən icra olunmaması və ya lazımı səviyyədə icra olunmaması faktlarının yoxlanılması;

- fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən pozulmasına dair müraciətlərinə baxılması.

Prokuror nəzarətinin tərkibinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı prokuror tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi də daxildir. Bu funksiyaları həyata keçirmək üçün prokurora aşağıdakı hüquqlar verilmişdir:

- qanun pozuntularından çəkilmək məqsədilə rəsmi xəbərdarlıq etmək;

- qanun pozuntularının, onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına dair təqdimat vermək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hərəkətlərində cinayətin əlamətlərini aşkar etdikdə, cinayət təqibi başlamaq;

- məhkəməyə müvafiq təqdimat verməklə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə vəsatətini dəstəkləmək, yaxud həmin vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina haqqında qərar çıxarmaq;

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə özü tərəfindən məhkəməyə göndərilmiş təqdimatdan məhkəmə iclası zamanı imtina etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətinin təmin edilməsi və ya təmin olunmasının rədd edilməsi ilə bağlı məhkəmənin qərarı ilə razı olmadıqda, həmin qərarlardan protest vermək;

- icrası məcburi olan yazılı göstəriş, habelə cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə təhqiqat orqanlarına tapşırıq vermək.

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin təşkili haqqında» müvafiq əmri ilə şəhər və rayon prokurorlarına, hərbi prokurorlara, Baş Prokurorluqda isə Baş Prokurorun müavinlərinə, hərbi prokurora və onun müavinlərinə, idarə və şöbə rəislərinə və onların müavinlərinə, özlərinin funksional vəzifələrinə müvafiq surətdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə nəzarəti həyata keçirmək barədə göstəriş qeyd olunmuşdur.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən hazırda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinə nəzarət edilməsi məqsədilə yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun strukturuna aid olan «Ədliyyə və Vergilər

Nazirliklərinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət İdarəsi, «Fövqəladə Hallar Nazirliyinin, Dövlət Təhlükəsizliyi və Dövlət Sərhəd Xidmətinin istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət İdarəsi, həmçinin Daxili işlər orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsi fəaliyyət göstərir. Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğu və qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində müvafiq tabe prokurorlar həyata keçirirlər.

Səlahiyyətli prokurorların təyin edilməsi haqqında əmrlərin surətləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət olunan orqanlara göndərilir. Səlahiyyətli prokuror təyin olunana qədər onun dövlət sirri təşkil edən məlumatlara işləməyə buraxılması rəsmiləşdirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 200.4-cü maddəsinə əsasən dövlət sirrini özündə əks etdirən məlumatlarla bağlı cinayət işlərinin icraatı bu cür məlumatların yayılmaması barədə öhdəçilik götürmüş müstəntiqlərə, prokurorlara və ya hakimlərə həvalə edilir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 200.4-cü maddəsinə əsasən məhkəmə və prokurorluq orqanlarında dövlət sirrinin mühafizəsinin təmin olunmasına nəzarət bu orqanların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti aşağıdakı formada həyata keçirilir:

1. Hüquq və azadlıqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin yazılı vəsatətlərinə baxır;
2. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin qərarlarının qanunliliyini və əsaslılığını yoxlayır;
3. Şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən pozulmasına dair müraciətlərə baxır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 20-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanunliliyi yoxlanıldıqda, prokurorun sərəfələri əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslarına dair sənədləri təqdim etməlidirlər.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması halları istisna olunmaqla, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olmuş şəxslərin, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin ştatdankənar və məxfi əməkdaşlarının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda prokuror nəzarətinin subyektinə təqdim edilə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 20-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil. Lakin, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı məlumatları istisna təşkil edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 19-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğa əməl olunmasına nəzarət edir və buna görə fərdi məsuliyyət daşıyırlar». Çünki, idarə nəzarəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və taktiki məsələlərini əhatə edir. Ona görə də idarə nəzarətinin digər istiqamətləri idarədaxili normativ aktlarda öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların dairəsi müəyyənləşdirilib. «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 sayılı Fərmanı ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri arasında səlahiyyət bölgüsü aparılmışdır.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər, Ədliyyə, Vergilər və Fövqəladə Hallar Nazirliklərinin, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin, Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan orqanlarının rəhbərləri bu fəaliyyətə idarədaxili nəzarəti həyata keçirirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 19-cu maddəsi ilə yanaşı, həmçinin həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanları fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında da dəqiqləşdirilmişdir. Məsələn, «Polis haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, polisin fəaliyyətinə idarədaxili və idarədənənar nəzarət həyata keçirilir. Polisin fəaliyyətinə idarədaxili nəzarət Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, idarədənənar nəzarət isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların rəhbərləri tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində qanunlara riayət olunması, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin əsaslı olmasına nəzarət funksiyaları aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilində və aparılmasında şəxsən iştirak etməklə;
- əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanmasını rəsmiləşdirməklə;
- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına məhkəmənin qərarını alarkən;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə kömək edən şəxslərlə müqavilə bağlayarkən;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilati cəhətdən təmin olunması ilə bağlı iş planı hazırlanarkən.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində nəzarət işinin inkişafının mühüm şərti və səmərəliliyi bu sahədə şəxsiyyətin hüquq və azadlığının pozulmasının qarşısının alınması üzrə profilaktiki işlərdən ibarətdir. Profilaktikanın məqsədi insan və vətəndaşların konstitusion

hüquqlarının pozulmasının səbəblərini və şəraitini aşkar etmək, aradan qaldırmaq və yeni səhvlərə yol verməməkdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində nəzarət işi subyektlərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların hamısı tərəfindən müəyyən dərəcədə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əhatə olunur.

Profilaktikanın məqsədlərinə aşağıdakı hallarda nail olunur:

a) pozuntuları və təqsirli bilinən şəxsləri aşkarlamaq üçün nəzarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi.

b) nəzarət nəticəsində aşkar olunan pozuntuların yaranma şəraitlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı tövsiyələri formalaşdıran qərarların qəbul edilməsi;

c) nəzarət orqanları tərəfindən konkret profilaktik tədbirlərin aparılması.

Nəzarət subyektlərinin fəaliyyətində profilaktik iş zamanı aşağıdakı hallar birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır:

a) yoxlamaların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi;

b) bu və ya digər çatışmazlıqları və pozuntuları yaradan səbəblərin aşkar edilməsi və öyrənilməsi;

c) təşkilati və tərbiyəvi xarakterli qabaqalayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

Araşdırılan sahədə nəzarət fəaliyyətinin profilaktik funksiyası məhz yuxarıda sadalanan hallarda təzahür edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində nəzarətin əsas vəzifələri bunlardır;

-bu fəaliyyəti nizama salan qanunvericiliyin təmini;

-əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişatı zamanı qəbul olunan qərarların vaxtında və keyfiyyətli təmini;

-təşkilati və əməliyyat xidməti fəaliyyətin səviyyəsini artırmaq, işdə olan çatışmazlıqların qarşısını almaq, aşkarlamaq və aradan qaldırmaq;

-müsbət təcrübəni aşkarlamaq və tətbiq etmək;

-kadrların düzgün qiymətləndirilməsinə və onlardan istifadəyə (yerləşdirilməsinə) yardım etmək.

Nəzarət fəaliyyətinin spesifik əlamətlərini də fərqləndirmək lazımdır.

Birincisi, nəzarət fəaliyyəti qarşısında duran vəzifə və məqsədli təyinatına görə geniş əhatəli məsələləri həll etməlidir:

a) nəzarət altında olan obyektin təşkilati, icraçılıq-bacarıqlılıq fəaliyyətində qoyulan idarə qərarlarının faktiki icrasını müəyyən etmək;

b) düzgün (obyektiv) xüsusi hüquqi qiymətləndirmək;

c) nəzarətdə olan obyektin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün səmərəli qərarlar qəbul etmək, hüquqa zidd hərəkətlər aşkar olunduqda isə müvafiq hüquq-mühafizə vasitələrini hərəkətə gətirmək, gələcəkdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısını almaq üçün profilaktik tədbirlər görmək;

ç) qəbul olunmuş qərarın operativ, tam və daha keyfiyyətli icrasına nail olmaq.

İkincisi, nəzərdən keçirilən aspektdə yoxlama fəaliyyətinin fərqləndirici əlamətlərinin sırasına onun məcburedici şəraitlərini də aid etmək lazımdır. Məcburedici şərait dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin fəaliyyətində, davranışında normativ hüquqi göstərişlərin reallaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına obyektiv tələblər, hüquqi nizamlamanın səmərəliliyinin təmini, pozulmuş hüquq və qanuni maraqların bərpası başa düşülür.

Üçüncüsü, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsinə nəzarət fəaliyyəti onu həyata keçirən subyektlərin müxtəlifliyi ilə səciyyələnir.

Təcrübənin öyrənilməsi və idarə səciyyəli normativ hüquqi aktların təhlili əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına idarə nəzarətini həyata keçirən subyektləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. Vəzifələri əməliyyat bölmələrinin işinin düzgünlüyünə və qanuniliyinə tam nəzarət etmək, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirməkdə məsul olan orqan rəhbərləri.

2. Əməliyyat bölmələrinin rəhbərləri. Onların vəzifə borcları şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının təmininə gündəlik nəzarətin iki istiqamətdə təmin olunmasını nəzərdə tutur:

a) tabelikdə olanların fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi sistemində;

b) konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasında.

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik orqanların inspeksiya bölmələri. Onların əsas vəzifələrindən biri bütövlükdə hüquq-mühafizə fəaliyyətini, qismən də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasını təşkil edən idarə səciyyəli normativ hüquqi aktlarını, həmçinin müvafiq orqanların faktiki fəaliyyətini yoxlamaqdan ibarətdir.

4. Tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq bilavasitə ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və aparılmasında iştirak edən operativ hissələrin vəzifəli şəxsləri (məsul icraçılar).

Nəzarətin məqsədinin müxtəlifliyi əməliyyat axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə idarə nəzarətinin bir neçə növünün olmasını şərtləndirir.

1. İdarəetmə mərhələsinə görə: xəbərdaredici, cari və növbəti.

Xəbərdaredici (ilkin) nəzarət – qərar qəbul edilən dövrdə həyata keçirilir. Məsələn, hər hansı tədbirin keçirilməsi planının təsdiqi və s. Bu yoxlama, həmçinin tabelikdə olanların planlaşdırılan tədbirlərinin reallaşdırılması, müəyyən şəraitlərdə fəaliyyətə hazır olub-olmamalarını yoxlamaq məqsədilə aparılır.

Cari (operativ) nəzarət qərarın icrası mərhələsində həyata keçirilir və təşkilati işin (orqan və əməliyyat bölməsi rəhbərliyinin aparılan əməliyyatın həyata keçirilməsinə nəzarəti) tərkib hissəsi (elementi) hesab edilir. Cari nəzarət növlərindən biri kimi, həmçinin, etibarlı əməliyyat mövqeləri yaratmaq, tədqiq olunan şəxslərin və kriminogen obyektlərin əməliyyat müşahidəsi məqsədilə qüvvələrin yerləşdirilməsi üzrə əməliyyat aparatının işinin düzgün təşkilinə nəzarət də çıxış edir.

Məxfi əməkdaşlardan istifadə edilməsi, onlara rəhbərlik və onlarla əlaqənin təşkili idarə nəzarətinin əsas predmetini təşkil edən məsələlərdəndir. Bu halda məxfi əməkdaşlara rəhbərliyin tələblərinə riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu da, rəhbərliyin verdiyi tapşırıqların, göstərişlərin düzgünlüyünə nəzarətlə, icranın reallığı, konkretliyi, məqsədyönlülüyü və qanunçuluq prinsipinə uyğun olması ilə əldə edilir.

İdarə nəzarətinin araşdırılan növünün əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

-əməliyyat aparatı əməkdaşlarının və məxfi əməkdaşların konspirasiya qaydalarına riayət etmələrinə nəzarət;

-əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid məxfi sənədlərin etibarlı qorunub saxlanılmasının müntəzəm yoxlanılması;

-əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün maddi vəsaitlərin düzgün və səmərəli istifadəsinə daimi nəzarət.

Növbəti nəzarət (icranın yoxlanılması) qərarın yerinə yetirilməsi bitdikdən sonra həyata keçirilir (məsələn, planın icrasının yoxlanılması və). Nəzarətin bu növü əməliyyat aparatlarının fəaliyyətinin ümumi öyrənilməsi çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2. Təyinatına görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti ümumi (nəzarətdə olan hissənin və əməliyyat işçisinin bütün fəaliyyətini əhatə edir) və xüsusi nəzarətə (məqsədli-yəni işin ayrı-ayrı istiqamətlərinə nəzarəti əhatə edir) ayrılır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində nəzarət vasitələri, metodları və formaları da müəyyən əlamətləri ilə fərqlənir. Qeyd olunan kateqoriyalar idarə nəzarətində biri-birinə qarşılıqlı təsir edir. Yəni bunun nəticəsində forma konkret şəraitlərdə metod kimi, metod isə vasitə kimi çıxış edə bilər. Fəaliyyətin forma və metodları arasındakı qarşılıqlı əlaqə öz ifadəsini onda tapır ki, fəaliyyətin müəyyən formasının sistematik tətbiqi onun metodunu yaradır.

Bunu nəzərə alaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların işində əsas diqqəti hüquq və azadlıqların təminatına nəzarət sisteminin qeyd olunan elementlərinin reallaşmasına yönəltmək lazımdır. Çün ki, nəzarətin səmərəliliyini şərtləndirən əsas amil həmin forma, vasitə və metodlardır.

Nəzəriyyə və təcrübədə ümumi qəbul olunmuş belə qayda var ki, normal şəraitdə nəzarət sistemi çox da sərt olmamalıdır. Rəhbərliyin avtokratik üsulunun atributu olaraq belə nəzarət çox vaxt təşəbbüskarlığın itirilməsinə, rəsmiyyətçiliyə və laqeydliyə səbəb olur, məsuliyyətdən əsassız çəkinmə və s. halları yaradır. Buna görə də, rəhbər, bir qayda olaraq, icraçıların fəaliyyətinə həddindən artıq qarışmamalıdır.

Bununla yanaşı, sərt yoxlamanın tətbiqi bəzi hallarda vacib və məqsədəuyğundur:

- a) yüksək gərginlikli qüvvə tələb edilən ekstremal vəziyyətlərdə təşkilatçılıq xüsusilə vacibdir;
- b) nəzərdə tutulmuş plandan hər hansı yayınma ağır nəticələr törədə biləcəyi güman edilən zaman xüsusi əhəmiyyətli məsələlərin qoyuluşunda;
- c) icraçıların fəaliyyəti əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış əlverişli alqoritmlər (alqoritmlərdən hər hansı yayınma bütün tədbirin pozulmasına səbəb ola bilər) üzrə həyata keçirilən standart şəraitlərdə.

Deyilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı sistemində yeganə mümkün olan nəzarət sərt yoxlamadır.

Birincisi, bunu mövcud mühitdə tərəflərin hüquqi davranışının əlverişli modeli kimi xüsusi qüvvə, vasitə və metodların istifadəsini nizama salan hüquq normalarına sözsüz riayət olunmasının vacibliyi tələb edir.

İkincisi, sosial-siyasi baxımdan, real ictimai təhlükə doğurmasından asılı olmayaraq, hüquq və azadlıqların pozulmasına qəti surətdə yol vermək olmaz. Onların məqsədə uyğunluğuna istinad etməklə bu kimi pozuntulara heç cür bəraət qazandırmaq olmaz (məsələn, bu üsulla ağır cinayətlərin qarşısının alınması və ya açılması). Buna görə də planlaşdırılan və keçirilən tədbirlərin bütün aspektləri ciddi nəzarət altında olmalıdır. Məqsəd şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının pozula biləcəyi üsul, qüvvə, vasitə və metodların, risk elementləri seçiminin vaxtında qarşısının alınmasıdır.

Tədqiqatlardan məlum olduğu kimi, onlardan ən çox yayılanı bunlardır: icraçıların fəaliyyəti ilə bilavasitə tanışlıq; icraçıların işini səciyyələndirən informasiya materiallarının öyrənilməsi; icraçıların işləri haqqında məlumatların dinlənilməsi.

İcraçıların fəaliyyəti ilə bilavasitə tanışlığa aiddir:

- rəhbərin icraçının işini bilavasitə müşahidə etməsi (məsələn, əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı nəzarət);
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti olan orqanın müvəkkil yoxlanışı (həm ümumi, həm də şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı məsələləri üzrə);
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın və ya onun əməliyyat aparatının kompleks yoxlanışı;
- şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyətinin məqsədli yoxlanışı;
- yerlərdə rəhbərlik tərəfindən insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasının şəxsən yoxlanılması;
- əməliyyat-qeydiyyat işinin açılması, məxfi əməkdaşlığa cəlb etmə ilə bağlı materialların və digər operativ sənədlərin tədqiqi zamanı şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasına nəzarət;
- vətəndaşların şikayət və ərizələrinə, həmçinin yol verilmiş hüquq və azadlıqların pozulması haqqında məlumatlara baxılması;
- qanunilik nöqtəyi-nəzərinə konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərinə, o cümlədən onların aparılmasında şəxsən iştirak etmək də daxil olmaqla, nəzarət;
- icraçıların işini səciyyələndirən informasiya materiallarının öyrənilməsi;
- əməliyyat bölmələri və əməliyyat işçilərinin fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyətini əks etdirən ümumiləşdirilmiş analitik-informasiya materiallarının sistemli təhlili (öyrənilməsi) ;
- tabelikdə olan şöbə və əməliyyat işçilərindən şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyəti və aşkar olunmuş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə görülən tədbirlər haqqında yazılı hesabatın tələbi;
- konkret əməliyyat-qeydiyyat işi materiallarının və tabelikdə olanların işlərini xarakterizə edən digər sənədlərin öyrənilməsi;
- tabelikdə olanların hazırladıqları iş planlarının və başqa sənədlərin qiymətləndirilməsi və təsdiq edilməsi.

Şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatının vəziyyəti haqqında icraçının dinlənilməsi həm kollektiv (yığıncaqlarda, icaslarda, təlimatlandırılmalarda və s.), həm də fərdi yolla, yəni rəhbərin icraçını şəxsən dinləməsi şəklində aparıla bilər.

Nəzarətin konkret formaları (eyni zamanda, onlara müvafiq metod və vasitələr), onların məqsədləri, vəzifələri, subyektləri və obyektləri nəzərə alınmaqla seçilir.

Beləliklə, kompleks və məqsədli yoxlamalar, həmçinin təlimatlandırılmalarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan yuxarı orqanlar tərəfindən aparılır. Onların başlıca vəzifəsi xidməti fəaliyyəti yoxlamaq olsa da, şəxsiyyətin hüquq və azadlığının təminatı məsələsi mütləq öyrənilməlidir.

Bu işin səmərəliliyinin artırılmasında yoxlamaların və təlimatlandırılmanın metodiki cəhətdən düzgün təminatı əsas rol oynayır. Bir qayda olaraq onlar bütövlükdə xidməti fəaliyyətin proqramı üzrə həyata keçirilir. Nəticədə, hər şey, başlıca olaraq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının qeydə alınması, hüquqi və xidməti intizamın, həmçinin onların həlli üzrə materialların rəsmi təhlilinə doğru yönəlir (təhminlərin, cərimələrin və s.tətbiq olunması). Belə yanaşma, hər şeydən əvvəl, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulmasına şərait yaradan halların tam aşkarlanmasına imkan verir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin yoxlanması və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə nəzarət öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə digər idarə, müəssisə, təşkilatların, ictimai birliklərin yoxlanmasından və onlara nəzarət edilməsindən fərqlənir. Buna görə də aşağıdakı təkliflər daha məqsədyönlü ola bilər:

- a) şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin yoxlanılmasının xüsusi metodikasının hazırlanması;
- b) konkret-sosioloji tədqiqat metodlarının təcrübəyə tətbiq edilməsi.

Şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə belə metodika əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin öyrənilməsi və yoxlanılmasını təmin etməlidir. Bunun əsasını onların təmini, yoxlamanın parametrlərinin müəyyən edilməsi təşkil etməlidir. Metodikanın strukturuna yoxlama aparən orqanın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri daxil edilməlidir:

- 1) normativ tənzimləmənin vəziyyəti;
- 2) insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının orqanın bütün hissələrində təminatının vəziyyəti;
- 3) şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə təşkilati iş formaları;
- 4) hüquq və azadlıqların pozulmasının profilaktikasının təşkili;
- 5) xidməti tədqiqatların keyfiyyəti və əsaslandırılması, onun konkret pozulması üzrə nəticələr.

Belə yanaşma gündəlik fəaliyyətdə konstitusion hüquq və azadlıqların təminatı üzrə tədbirlərin məzmun və nəticələri haqqında hərtərəfli dəqiq məlumat alınmasını, qanuniliyi və nizam-intizam vəziyyətində neqativ və pozitiv halları, onların təminatı işində tipik çatışmazlıqların müəyyən edilməsini, bu işin təşkilinin qiymətləndirilməsini və onun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məsələlərinin səmərəli həllinə təsirini, hüquq və azadlıqların aşkar olunmuş pozuntularının və onların baş verməsinə səbəb olan şəraitin dərhal aradan qaldırılması üzrə məcburi tədbirlərin işlənilməsini, hazırlanmasını, həmçinin hər bir xidmətdə, bütövlükdə isə orqanda nizam-intizamın və qanuniliyin yüksək səviyyəsinin təminatının gələcəkdə də təkmilləşdirilməsini təmin edir.

Hüquq və azadlıqların təmin olunması ilə bağlı vəziyyət müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınmalıdır ki, əsas informasiya dörd daşıyıcıda – insanların şüurunda, onların hərəkətində və sənədlərdə əks olunur. Onlar hər bir daşıyıcı üçün daha səmərəli olan müşahidə, sənədlərin təhlili, təcrübəli hərəkət və dindirilmə metodları ilə öyrənilməlidir.

Müşahidə metodunun yoxlama çərçivəsində istifadəsi məhduddur. Onun köməkliliyi ilə, adətən insanların hərəkətləri öyrənilir. Məlumdur ki, heç kəs insan və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarını açıq pozmağa cəhd etməz. Bununla yanaşı, müşahidə hüquq və azadlıqların təminatı vəziyyəti haqqında bilavasitə lazımi informasiya toplamağa imkan verir. Müşahidənin belə rəngarəngliyi dəqiq ölçü meyarı kimi rəhbərlərin, tabelikdə olanların fəaliyyətinə nə dərəcədə diqqət yetirmələrini göstərə bilər. Belə faktlar şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının təminatı işində nöqsanların dolaylı əlamətləri kimi qiymətləndirilir.

Qeyd olunduğu kimi, yoxlama aparənlər bu məqsədlər üçün, hər şeydən əvvəl, insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı və qanuniliyi məsələlərinə aid sənədlərin öyrənilməsi metodundan istifadə edirlər. Nəinki şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatının əsas amillərini, həmçinin zahirən qaydasında görünən adi tədbirlərin konkret pozulması hallarını müəyyənləşdirməyə imkan verən təhlilə daha az

diqqət yetirilir. Bəzi hallarda əməliyyat-qeydiyyat işlərində onların rəhbərlər tərəfindən öyrənilməsinin nəticəsi barədə sənədin olmaması, onların qanuni tələblərə uyğunsuzluğu, həmçinin şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının lazımi səviyyədə təmin olunmaması, aparılan işə nəzarətin zəif olmasına dəlalət edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarətinin forma və metodları arasında, əməliyyat-axtarış materiallarının öyrənilməsi və nəzarət subyektinin əməliyyat tədbirlərində bilavasitə iştirakı öz səmərəliliyi ilə fərqlənir. Rəhbərin daha mürəkkəb məsələlərin həllində şəxsən iştirak etməsi rəhbərliyin üsulu və metodunun təkmilləşdirilməsinin prinsiplial şərti kimi təhlil edilməlidir (qiymətləndirilməlidir).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin predmetini təşkil edən, əsas elementlərdən hesab olunan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının əsas mexanizmi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquqları pozulmuş şəxslərin müraciətlərinə baxılmasıdır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət hüququnun nəzərdə tutulması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları təminatlarının reallığını təmin edən faktorlardan biridir. Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir».

Əməliyyat-axtarış hərəkətləri aşağıdakı hallarda şikayət obyektinə ola bilər:

- vətəndaşın hüquq və azadlıqları pozularsa;
- vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneə yaradılsa;
- vətəndaşların üzərinə qeyri-obyektiv olaraq hansısa öhdəliklərin qoyularsa;
- vətəndaşın əsassız məsuliyyətə cəlb olunarsa.

Şikayət verilməsi üçün şəxsin ona qarşı edilmiş hərəkətləri əsassız, qeyri-qanuni hesab etməsi kifayətdir. Lakin şikayətin təmin olunması onun nə dərəcədə əsaslandırılmış olmasından və aparılmış araşdırmanın nəticəsindən asılı olacaqdır.

Aşağıdakı şəxslər şikayət etmək hüququna malikdirlər:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə olmuş şəxs;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxs və ya onun qanuni nümayəndəsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquq və azadlıqlarının hər hansı formada pozulduğunu güman edilən istənilən şəxs.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqan tabelik qaydasında şikayətə Azərbaycan Respublikasının «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu və digər normativ aktlara müvafiq olaraq baxmalıdır. «DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuş Təlimat vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və onların qəbulunun təşkili məsələlərini nizamlayır. Vətəndaşlar DİO rəhbərinin və yaxud onun müavininin qəbuluna yazıla bilərlər. Bütün daxil olmuş şikayətlər xüsusi jurnalda qeyd olunur. Rəhbər işçi şikayətin yoxlanılmasının vaxtını və icrasını təmin edir. Bu zaman vətəndaşların ərizələrini barəsində şikayət olunan orqanlara və vəzifəli şəxslərə göndərmək olmaz. Şikayət əsasında aparılan xidməti yoxlamanın nəticələri barədə şikayət emiş şəxsi tanış etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin qarşısında bir öhdəlik kimi qoyulmuşdur. Xidməti yoxlamanın nəticəsində həqiqətən də vəzifəli şəxs

tərəfindən şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması barədə şikayətin əsaslı olduğu aşkar edilərsə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin rəhbəri həmin vəzifəli şəxsin müvafiq qaydada cəzalandırılması və şikayətçiyə dəyən maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə tədbirlər görməlidir. Vəzifəli şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olduğu müəyyən edilərsə, xidməti araşdırmanın materialları hüquqi qiymət verilməsi üçün prokurorluq orqanlarına təqdim olunur.

Yuxarı orqan bir ay müddətində şikayətə baxmalı, nəticəsi barədə vətəndaşa yazılı cavab verməlidir. Əgər verilmiş cavab şikayətçini qane etməzsə, onda o, məhkəməyə müraciət edə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin III hissəsinə görə şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumatlar açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə görə, verilmiş şikayətin məhkəmə baxışının hərtərəfliliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin məhkəmənin qərarına əsasən, dövlət və xidməti sirrin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat-axtarış işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur. Lakin bu məlumatlar ona arayış vasitəsilə təqdim edə bilər. Bu arayışa əməliyyat-qeydiyyat işlərində və yaxud digər əməliyyat-xidməti sənədlərindəki məlumatlar daxil ola bilər. Məlumatla tanışlıqdan imtina etmə yazılı surətdə tərtib edilməlidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxslər haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş materialların saxlanma müddəti bir ildir və sonra isə məhv edilir.

Ədalət mühakiməsi və yaxud xidməti maraqlar naminə hallar dedikdə, ilk növbədə cinayətkarlıqla mübarizədə yaranan maraqlar, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin vacibliyi və mümkünlüyü nəzərdə tutulur. Əməliyyat materiallarının saxlanılma müddətinin uzadılmasına tələbat, bir qayda olaraq, əməliyyat yolu ilə toplanmış məlumatların şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına kifayət etmədikdə, lakin onun cinayətkar fəaliyyətinin təsdiq edildiyi halda yaranır. Əməliyyat-qeydiyyat işinin əsassız olaraq açılması, yeni şəxsin cinayətin törədilməsinə heç bir aidiyyəti olmadığı müəyyənələdikdə, materialların saxlanma müddəti qanunun müəyyən etdiyi çərçivədən kənara çıxmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətlə bağlı məsələlər araşdırılarkən bu mövzunun elmi-nəzəri və təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın şəkildə dərk edilir. Çün ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əhəmiyyətini və səmərəliliyini şərtləndirən başlıca amil bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun və insan hüquqlarının təmin olunmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə bu sahədə fəaliyyət düzgün təşkil olunmalı və həyata keçirilməlidir. Bunu nəzərə alaraq təhsilanlar bu istiqamətdə biliklərə və peşə bacarığına yiyələnməlidirlər.

NƏTİCƏ

Mövzu üzrə müzakirəyə çıxarılmış əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin idarədənəkar və idarədaxili nəzarətin subyektləri, nəzarətin predmeti, onun təşkili və həyata keçirilmə qaydaları araşdırılarkən bu mövzunun nəzəriyyə və təcrübə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın şəkildə özünü biruzə verir. Bizim fikrimizcə, idarədənəkar və idarədaxili nəzarətin subyektlərinin təsnifatı «ƏAF haqqında» Qanunun ayrı-ayrı normalarında deyil, bir normada verilməsi daha məqsədəuyğun və dəqiq olardı. Bu da öz növbəsində praktiki işçilər üçün daha sadə başa düşülən olardı.

Tərtib etdi:

«DİO-nun ƏAF» kafedrasının baş
müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin